ՄԱՍԻՍ

ԵԱՖԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ

ՏՆՕՐԻՆ—ԽՄԲԱԳԻՐ

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

49ՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 22 27 ՄԱՅԻՍ 1900

Մասիս շաբաթաթերթի տարեկան բաժանորդագինն է կես օսմ. ոսկի թէ՛ Կ. Պոլսոյ եւ թէ՛ գաւառներուն համար, կանխիկ: Առտաահիաճ՝ 12 Ֆրանք: Վեցամսեայ կամ եռամսեայ բաժանորդագրութիւն չընդունուիր: Բաժանորդագրութիւնները կը սկսին ամեն ամսոյ 1-է:

Մասիս հրապարակ կ'ելլէ ամեն շաբաթ առտու, եւ կը գցուի Բերայի բոլոր ծխավաճառներուն ու Պահչէ-Գաբուի ջրավաճառներուն խանութները, ինչպէս նաեւ Ղալաթիոյ, Պոլսոյ եւ բոլոր արուարձաններու լրագրավաճառներուն մօվ:

Ձեռէ կը ծախուի ՀԱՏԸ 40 ՓԱՐԱՅԻ

ՀԱՍՑԷ

عوادا سوءزغ «سيسا» ەدەطغ ەدەليدر

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»Ի

Ղալաթիա, Նորաստուածկեան Խան, Թիւ 13

Rédaction de la Revue MASSIS

Galata, Constantinople

ՌՕՍԻԱ — ROSSIA

Ա.ՊԱ.ՀՈՎԱ.ԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԴԵՀ, ԿԵԱՆՔ, ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ, ԱՐԿԱԾՔ

1898 տարւոյ մէջ գանձուած ապահովագիններ	34,775,642	ֆրանք
Երաշխաւորութեան գումար	121,765,333	»
1881էն ի վեր ապահովագրեալներուն վճարուած	164,172,000	»

Կեդրոնատեղի, Գալաթիոյ Բարափին վրայ, Մախասան ետին տեղը

Ընդհ. Քննիչ
Ա. ՀԻՒՐՄԻԶ

Ընդհ. Գործակալ
ԹԷՈՏՈՐ ՌԻԲԻԷՆ

ԻՍԹԸՐՆ ԳԱՌԱՆԹԻՍ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԴՔԷՄ ՀՐԴԵՀԻ (Ի ՀԸԼԼ)

Նպաստաւոր պայմաններով կ'ապահովագրուին ամեն տեսակ շէնք, կառապ, ապրանք

ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԽ 7,250,000 ՖՐԱՆՔ

Ընդհանուր գործակատար Գ. ՖԵՐԱՏԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Հաճոթուլօ խան, թիւ 53, 54, 55, 56

Ընկերութեան գրամատունն է ՓՐԻՏԻ ԼԻՈՆԷ

"ԱԼԼԻԱՆՉԱ"

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (ՃԵՆՈՎԱ)

ԳՐԱՄԱԳԼՈՒԽ ԵՒ ԵՐԱՇԽԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈՒՄԱՐ 87,455,645

Ընկերութիւնը կը կնքէ կեանքի ապահովագրութիւններ խառն, եւ որոշ պայմանաժամերով, օժիտի, դիկեանս կամ ժամանակաւոր եկամտաբաններու, հետեւեալ առաւելութիւնները ընծայելով.

Մէկ տարուան ապահովագրութենէ հետքը, երբէք ապահովագիրները (բոլիս) չեն ջնջուիր, մենամարտն ու անձնասպանութիւնը կ'երաշխաւորուին, քնաւ ո եւ է արհեստի կամ ուղեւորութեան համար յատկութեան ապահովագին (բոնիմ) չի պահանջուիր, ապահովագիներու վճարումը դադրելու պարագային՝ ապահովագիրը կը գնուի ըստ նշանակեալ արժէքին, ապահովագրի ծախք չառնուիր, ընկերութեան չահերուն կը մտնակցի ապահովագրուողը։

Արկածեալներու դէմ ապահովագրութիւն մտնուան կամ աչխատելու անկարողութեան պարագային ժամանակաւոր անկարողութեան համար օրական վճարում կ'ընդայայ։

Երաշխաւորութիւններ՝ հեծանիւի, ձիու, կառքի, թրամուէյի, երկաթուղիի, չոգենաւի, առագաստանաւի, միջամներու խայթուածքի եւ ապահովագրուողին արհեստին մէջ կամ անկէ դուրս պատահելիք ուրիշ ո եւ է արկածի դէմ։

Ընկերութիւնը կ'ապահովագրէ օրինաւոր անձնասպանութիւնը, ինչպէս նաեւ մարդ մը կամ ինչք մը ազատելու առթիւ պատահած ո եւ է արկած։

Ընկերութեան պանքան է՝ ՓՐԻՏԻ ԼԻՈՆԷ
Ընդհանուր գործակատար Գ. ՖԵՐԱՏԵԱՆ
Կ. Պոլիս, Հաճոթուլօ խան, թիւ 53, 54, 55, 56

ԱՐԱՒԻՍ

49ՐԴ ՏԱՐԻ — 27 ՄԱՅԻՍ 1900 — ԹԻՒ 22

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մեր Հիւանդանոցը . ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ . — Գարնան վերջալոյս (*Բանաստեղծութիւն*) Ա. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ . — Հանդիպում մը ՏԻԴՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ . — Իգեան հովեր. *Դիղը կամ Ախեմ-Տաղի* . ԴԵՄԱՍ . — Փունջ գերմանական քանաստեղծութենից «Յետադարձ ակնարկ» . *Կիւսթաւ Շվապ* . թարգմ Ն. Յ. Պ. — Էջ մը մեր հին լրագրութենէն (*Դուկաս Պալդազարեանի մահուան տարեդարձին առթիւ*) ԱՐՇԱԿ Ա.ԼՊՕՅԱՃԵԱՆ . —Ընտանեկան Տառամներ «Յարութիւն» . *Բօլ Պուրժէ* . թարգմ. ԵՒՓԻՄԻ ՕՏԵԱՆ . —Կարմ պատասխան մը. ՇԱՒԱՐՇ .

ՄԵՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԸ

Ա.

. . . կը ճանչնա՞ք Տաղաւարեանը : Տասնըհինգ տարիներէ ի վեր իր անձն ու անունը ճանչցուցեր չատ կան ազգին մէջ , բայց չեմ կարծեր որ գոնուի՝ զինքն իր նկարագրին , գործունէութեան ու արտադրած գործերուն ամբողջութեամբն ուսումնասիրած , ճանչցած , ու գնահատած մէկը :

Ծաժուկ աչքեր , վառվռուն ու զննող . փոքրիկ ձեւաւոր գլուխ մը խարտեաշ գանգերով , ճերմակ ու կարմիր դէմերով դէմք՝ փոքրիկ ու կակղիկ մօրուօք , միջահասակ , չոր ու մշտաշարժ մարմնով մարդ մըն է Տաղաւարեանը , Սերտատայր տղայ մը՝ որ պարմանալի , անհաւատալի օրինակ մըն է՝ յանուն՝ կամքով , վառ՝ խելքով , եւ անսպառ ինքնօգնութեամբ յառաջ եկած , հմտութիւն , դիրք եւ անուն չահած Հայու :

Ըսան տարի կայ կարծեմ որ Պոլիս եկած է , եւ Գալաթիա գացած — ինչպէ՞ս եւ ինչո՞վ , Աստուա՛ծ միայն գիտէ — Մէկլիճին երկրագործական վարժարանն աշակերտելու : Ա-ւարտած իր ուսումն հոն , եւ երկրագործի վկայականը , իր կարգին մէջ Ասաջին , առած կը դառնայ Պոլիս . ու Գատըգիւղի Արամեան վարժարանին Տնօրէն կ'ընտրուի , ուր գիտութիւնները կը դասաւորէ եւ միւս կողմէն կը սկսի գրել ու գրել , հեղինակել . — Գիտական Շարժումը 1885էն 87 , երեք տարի կը շարունակուի , ապա կը չարէ եռեւէ եռու . Բնական Պատմութիւն , ընդարձակ . — Նոյնն՝ ի պէտս վարժարանաց . — Ուսումնասիրութիւն միջային քարերու վրայ . — Բանասիրական գործ մըն ալ՝ Մագուռն Հայ տառից (Իզմիրեանց մրցանակ առած) . — L'Univers et sa Formation, Ֆրանսերէն լեզուաւ . — Մանրեաբանութիւն . — Ամսագին հատոր մըն ալ՝ Առողջապահութիւնը , պատկերազարդ , եւայլն :

Արամեան վարժարանի Տնօրէնութիւնը կը թողու , եւ Բարիզ կ'երթայ բժշկութիւն ուսանելու . Licencié ès-Sciences է արդէն . Faculté-ին առաջնակարգ ուսանողներէն մէկը կ'ըլլայ ինքը , եւ իր ծախքերը հոգալու համար , գրամով հարուստ ու մտքով ազգասէր դասընկերները baccalauréat-ի կը պատրաստէ՝ կամ բժշկական thèse-եր կը գրէ՝ անուանի Տօքթէօրներ ըլլալու կոչուած անճարակներուն համար . . . :

1889ին , վերջապէս , կընէ բան մը զոր ցայսօր ոչ ոք ըրած է . . . Բրնատոէ ի գատ : կը մեռնի՛ — ու յարութիւն կառնու . կրկնակ թաքստոցէ Բասմի մէջ բռնուած , գրեթէ մահամերձ , հոս լրագիրները սկսալ հեռագրի

մը վրայ կը ծանուցանեն իր մահը սեւ չըր-
ջանակով տուղերու վրէ, եւ մեր պատուական
Արեւելքին մէջ մեր բարեկամն Հրանտ Ասա-
տուր «յուզեալ չեչտերով երկար ու գովանի
կենագրական մը կը նուիրէ հէ՛գ Տաղաւար
եանի յիշատակին . . . » — Թանի մը օր վերջը,
Բարիզէն հեռագիրներ կը հասնին . «Է ա՛ստ,
քանղի յարեաւ . . . »

Բանէօրեան հաստատութեան վրէ Ման-
րէարանութեան կ'աշխատի ժամանակ մըն
ալ, եւ կարողութեան վիայական մըն ալ
հանկէ կու տան իրեն, ու կուգայ Պոլիս, այս
անգամ իբրեւ բժիշկ, երեք–չորս փայլուն
տիրլումներով եւ շողշողուն գլանաձեւ գլխար-
կով մը, աշխատելու, յառաջանալու, անձին
եւ հանրութեան օգտակար ըլլալու անչէջ
անհատնում եռանդովը ոգեւորուած :

Յոդնիլ, ձանձրանալ, վհատիլ չգիտցող
այս մարդը, կամքի եւ կարողութեան ու
աշխատութեան խառնուրդն ու մարմնացումը
եղող Տաղաւարեանը, օրէ օր իր արհեստին
կատարելագործութեանց, նոր գիւտերու եւ
հեղինակութեանց հետամուտ յաւէտ, միւս
կողմէն՝ գրելէ, արտադրելէ ալ չը դադրիր :
Ձինքը մեղադրողներ կան թէ միանգամայն
մէկ քանի ճիւղերու ուսումնասիրութեան կը
բաժնէ իր մտքին ոյժը, մինչ մէկը միայն,
բժշկութիւնը, պէտք էր որ միակ առարկան
ընէր իր բոլոր ուշադրութեան ու ընթերցում.
ներուն. —Ինչ հարկ «Հայ Տարից ծագումն»
որոնելու, կամ Հիւանդութեանց բառացուցակ
չինելու, եւ ա՛յն ալ՝ անհնամ լեզուով մը.
—Qui trop embrasse, mal étreint. Ահա գալ-
ղիական առածը զոր գանգատի խմատով
Տաղաւարեանին կը յիշեցնեն – առանց իրենք
յիշելու թէ, չատ առեն, առածներ, առակ
ներ կան որոնք իրականութեան մէջ . . . խոյ-
տառակ կ'ըլլան : Առանցմէ մէկն է « Qui trop
embrasse, mal étreint »ը, զոր հերքելու հա-
մար կը բաւէ ցոյց տալ . . . Անգլիան :

Մեր Հիւանդանոցի բժշկապետն է հիմայ
Տաղաւարեանը, եւ մէկ տարիէ ի վեր, իր
թելադրութեամբն ու արդի Հոգաբարձու-
թեան հաճոյ հաւանութեամբը, այդ հաս-
տատութեան մէջ տեղի ունեցած են կարգ
մը վոխվոխութիւններ ու բարենորոգումներ
որոնք ա՛յնքան պարզ եւ հիւանդանոցի մը
համար այնքա՛ն անհրաժեշտ բաներ են որ,
անոնց մինչեւ ցայսօր, նախորդ բժշկապետաց
ու Հոգաբարձութեանց աչքէն ու կարողու-
թենէն վրիպած ըլլալն անհաւատալի է եւ
ապշեցուցիչ :

Ահա՛ւասիկ պարզ թուով մը այն ամէ-
նուն՝ որոնք չկային եւ կան այսօր :

Ա.—Ջրաբուժական ընդարձակ սրահ մը
արանց կողմը, տաք ու պաղ ջրերու ծորակ-
ներով, ու տուշի եւ պահեստի մէկ քանի տե-
սակ կազմածներով ամրողջ. նոյն նման սրահ
մըն ալ կանանց կողմը հաստատուելու վրայ է:

Բ.—Տարրալուծման յատուկ աշխատանոց,
մէկերու համար: —Ա.յս աշխատանոցը «Ման-
րէարանական» ճիւղ մըն ալ պիտի ունենայ
ի մտոյ, երբ արդէն Բարիզ ապսպրուած
ընտիր Մանրէացոյցը հասնի :

Գ.—Երկաթէ սայլակներ, որոնց միջոցաւ
կերակուրները՝ տաք, կրակի վրայ, սրահ-
ները կը տարուին դիւրաւ, անկողնէ անկողին
չրջելով, աւէնսն բաժնելու համար օրուան
ճաշը :

Դ.—Ջրի զտիչներ (Filtre) Բանթէօրեան,
նորագոյն մեթոտով, թէ՛ արանց ու կանանց
բաժնին, եւ թէ՛ Որբանոցին մէջ :

Ե.—Եւրոպական դրութեամբ ճեմիչներ,
աւէն կողմ գարշահոտութենէ վերծ, ու ջրա-
ռատ մաքրութեամբ :

Զ.—Մանաւանդ յարկ մը, աշխատելու յա-
ժար խելագարներու համար. չուրջ 500 օսմ.
ոսկի ծախքով չինուած :

Է.—Մոլուակներով լաչխուղ տաքտ ջուր՝
աւէնուրեք :

Ը.—Տաք եւ պաղ ջրոյ մշտահոս ծորակ-
ներով աւազաններ, հիւանդարանի, ծերա-
նոցի, արանց եւ կանանց յիմարանոցի մէջ :
Իսկ աղջկանց Որբանոցին մէջ՝ այս օրերս կը
հաստատուին :

Թ.—Վիրաբարձանի երկու սենեակներ (Sal-
le d'opérations), գաղղ. ու գերմ. հիւանդա-
նոցներու ունեցածին նման. վիրաբուժական
ամէն գործիներով, անօթ ու դեղերով, եւն,
եւն, կալմ ու մաքուր :

Ժ.—Երկու մատենադարաններ, հիւանդնե-
րու ընթերցման յատուկ գանազան գրքերով :

ԺԱ.—Հիւրանոց՝ արանց հիւանդանոցին մէջ. կոկիկ վայելուչ սենեակ մը ուր բժիշկներն ալ հանգիստ կ'առնեն ու կը խորհրդակցին — եւ ուր կ'ընդունին հիւանդի տէրերը։

ԺԲ.—Տնօրէնին սենեակին մէջ՝ Հեռաձայն, որով ընդարձակ հաստատութեան ամէն յարկերը միացած ու վայրկենական հաղորդակցութեան վիճակի մէջ դրուած են Տեսչութեան հետ։

ԺԳ.—Վիրաբուժական գործողութեանց ենթակայ եղած հիւանդները, առանց ցնցման ու դիրաւ, իրենց անկողինը փոխադրելու համար Մահճաձեւ Կառք մը, որուն վերին մասը պատգարակի մը պէս տափակ ու անջատ, անդամներէ վեր հանելու ալ կը ծառայէ։

Ահա՛ մտնենք արդէն ասոնք, եւ ասոնցմէ դուրս ալ կարգ մը մասներ բայց ո՛չ նուազ կարեւոր բաներ կան, ներքին կարգապահութեան, հակողութեան, մաքրութեան եւ առողջապահական կանոններու պարտաւորութեան տեսակէտով ճշդուած ու կատարուած, որոնք, իրաւ, չէ կարելի տեսնել ու չը հասնիլ ու չը գովել Հիւանդանոցին այժմու վարիչները եւ չմտածել թէ այս բաներն ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս չկան եղեր դեռ. մինչեւ տարի՛ մը առաջ . . .։

Դարմանման եղանակներու վրայ ալ, նորութիւններ են նոյնպէս. Ելեկտրաբուժութիւնը, Մարմնաբուժութիւնը (Massage), Ջրաբուժութիւնը, եւ Քնարուժութի՛ւնը մեծաւանդ, որոնք Ճարտարօրէն ու արդիւնաւորապէս ի գործ կը դրուին ի հարկին ջերմատուներու, խթէրիքներու, եւլն. եւլն. վրայ։

Մեր Հիւանդանոցն, այսօր, թեթեւ պատկառելի թիւներ միայն ունի, որոնց բարձրանալ հոգածու ու հետեւուած է արդի Հոգաբարձութիւնը, եւ հաստատութիւնը ա՛յնքան բարի հաւնուած, վարկ ու վստահութիւն չահած է քաղքին ու շրջակայից Հայոց եւ մինչեւ իսկ օտարազգեաց մէջ որ՝ հիւանդաց ու պատսպարելոց քանակն օր աւուր կ'աճի ու կ'աւելնայ։ Ընդհանրը 930 անկողին կայ հոն տրամադրելի, եւ այսօր 1068ի հասած է թնակչաց ընդհանուր թիւը։ «Եւ այսօր՝ Մայիսի՛ մէջ եմք, կը հաւաչէ Տնօրէնը, Տօքթ. Շիրինեան, այսինքն տարւոյն ա՛յն ամիսը՝ ուր Հիւանդանոցի հիւրերն ամէնէն քիչ պէտք է ըլլան. . . . ։ Ինչ պիտի ընենք հապա աշունին՝ երբ ցուրտերն հասնին եւ անպատսպար թշուառներ, չքաւորութեան մէջ հիւանդներ գան բաղխել Ազգին Տան դրան։ . . . Աստուա՛ծ ողորմի։»

. . . Հեռաձայնի զանգը կը հնչէ յանկարծ։ Սկանչ կու տայ Տնօրէն էֆէնտին, եւ ինձ դառնալով. «Հրամեցէ՛ք, էֆէնտի, Տօքթ. Տաղաւարեան իր հիւանդները տեսած է, եւ ձեզի կը սպասէ . . . ։» Ու զուն Հիւանդանոցին դուռէն ներս կը մտնեմ . . . ։

ԱՂԵՔՍ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՄԸ

Կիրակի առաւ, Թագուհիի պարտէզին մէջ, —որ ընտանեկան դարատոհմի մը երեւոյթը կ'առնէ այս եղանակին, օրուան առաջին ժամուն, — հովանոցատ ու մենաւոր անկիւն մը կը հանդիպիմ բարեկամի մը որուն կընկերանար երիտասարդ վարդապետ մը. Մխիթարեան մը անշուշտ ու ճամբորդ մը, իր լայնեզր գլխարկէն ու անծանօթ դէմքէն դատելով։ Արագ բարեւ մը, ինչպէս սովորութիւն ունին մենաստրները փոխանակելու առտուն կանուխ, այդ ծառուղիներուն մէջ, զիրար չխանգարելու համար. ու քայլ մը կ'առնեմ ճամբան չարունակելու. բայց բարեկամս կը կեցնէ զիս եւ պատիւ կընէ ներկայացնելու իր Վեր. ուղեկցին։ Ցետոյ, ինձի դառնալով՝ հետաքրքիր նայուածքիս դոհացում տալու համար՝ պզտիկ չարաճճի ժպիտով մը.

Հայր Սիմոն Երեմեան, Վենետիկէն։

Շուարումէս, չեմ ուզեր հաւատալ, ու վրայ կը բերեմ՝ սխալ լսած ըլլալու, հերքելու միամիտ իղձով մը.

— Բառիւքէն հեղինակը՞. . .

—Նոյն ինքն, կը պատասխանէ, այս անգամ վարպապետը անձամբ, այնքան սիրալիր չեչառվ մը ու ձեռքը կարկառելով այնպէս մտերմօրէն, որ տարակոյս չթողուր թէ լրագրական թեթեւ վէճերը ու գրական քննադատութիւնները անձնականութեան հետ չխոթող տափակ միտքերէն չէ, — ինչպէս չէր կրնար ըլլալ արդէն իրեն պէս անձ մը։ Եւ ես, որ վայրկեան մը առաջ կը փափագէի իմ տեղս ունենալ. . . «Շաւարչը»ը, հիմա կատարեալապէս գոհ այս հանդիպումէն, ուրախ զուարթ խօսակցութեան կը բռնուէի Բազմավէպի երիտասարդ խմբագրապետին հետ, — վասնզի, «Թուրծնեւական գիտութեանց Բառգիրք»ին հեղինակը ինքն է որ կը վարէ Միխիթարեանց Հանդիսարանը իբր երկու տարիէ ի վեր։

Օգափոխութեան համար Պոլիս եկած, ուսկից Ս. Ղազարու վանքը պիտի վերադառնայ մօտ օրէն, Հ. Սիմոն Երեմեան նրբահասակ վարպապետ մըն է, խարտեաշ մօրուքով մը եզերուած նիհար դէմքով, լայն ճակատով ու խորունկ նայուածքով, որոնք կանուխէն կը կրեն ուսումնասիրական աքնութիւններու հետքը։ Տասնըչորս տարեկան հասակին մէջ իր ծննդավայրէն՝ Տրապիզոնէն՝ Վենետիկ ղրկուած, տասնըհինգ տարի փակուած, աշխատած է հոն՝ ամբարելով այն մեծ հմտութիւնը որ այնքան կարեւոր դիրքի մը հասուցած է զինքը Միաբանութեան տարեց անդամներուն մէջէն. ու այս միամեայ արձակուրդէն եաքը պիտի երթայ, թերեւս նոյնքան երկար ժամանակի մը համար, նորէն փակուիլ իր մենաստանին մէջ, չարունակելով իր բանասէրի լուրջ աշխատութիւնները։ Լսած էի արդէն իր նախորդ երկու երկասիրութիւնները, — կենդանաբանութիւն որուն կը տեսած է «Մարզակազմութեան» մաս մըն ալ (1896ին) եւ Հանքաբանութիւն, նոյնպէս տուաւար հատոր մը։ Բայց իր Գիտական Բառգիրքը, — որուն պատրաստութեանը պատճառած յոյնութիւններուն վրայ Նոյայր մը ու Մեսրոպ Նուպարեան մը կրնան իրական գաղափար կազմել, — տուին իրեն համբաւ մը զոր իրական արժանիքը ու լուրջ աշխատութիւնները միայն կրնան տալ։

Այս ամէնուն վրայ չխօսեցանք, ոչ թէ որովհետեւ Բառգիրքին անունը կրնար ցրտացընել մեր վայրկենական տեսակցութիւնը, — վեր. խօսակիցս չատ վեր ըլլալով տասնկ նկատումներէ, — այլ անոր համար որ երեւակայածէս աւելի պարզ, խնայարն, համեստ էր այդ ներկուն Մխիթարեանը։ Ու տասնչ հակառակ, հակառակ իր մեզմ ձայնին ու փափուկ խօսուածքին, կորովի բան մը կար իր գաղափարներուն արտայայտութեանը մէջ. յամառ աշխատողի ու գրական անխոնջ վաստակաւորի կորովը, ինքնավստահ՝ բայց ոչ հպարտ, անեղծութեամբ՝ բայց զգուշաւոր։ Լրագրութեան վրայ՝ վանական վարպապետ մը ապաուսածէն տարբեր ու լուսամիտ էին իր գաղափարները, որոնցմէ յայտնի կերեւար թէ գրական աշխատութիւններու մէջէն իրեն ամենէն աւելի սիրելի դարձած էր խմբագրականը, որուն գոհայուսմ տալու կը բաւէր իրեն Բազմավէպը։

Բնականաբար, չնորհակալութիւն արտայայտեցի իրեն այն համակիր տպերուն համար զոր նուիրած էր Մասիս չաբաթաթերթին երեւմանը առթիւ, այս տարուան սկիզբը, եւ այն լայն տեղին համար զոր ինքնաբերաբար կը նուիրէ իր վարած Հանդիսարանին մէջ, նոմատրելով Մասիսի իւրաքանչիւր թիւին ղրկուած, յօդուածները խղճամիտ հոգածութեամբ մը։ Ու ասիկա առիթ մը եղաւ որ Հ. Երեմեան իր տեսութիւնները պարզէր Պոլսոյ հայ լրագրութեան վրայ, առողջ ու անկողմնակալ տեսութիւններ, որոնց մէջ յաճին տեղը չէր տար այն թերթին որ իր հոյակապ երկասիրութեան քննադատականը հրատարակած էր. ընդհակառակը, ժպտուն, անկեղծ կերպով խօսեցաւ այդ Մատենադարանին ալ վրայ – իր ինքնակոչ պաշտպանէն բոլորովին տարբեր ոճով մը որուն կուզէի որ ներկայ ըլլար եւ ունկնդրէր Պ. Թոլէկեան — քանի մը լուսաբանութիւններ իսկ տալով։ Անյոգնաբար, ասչափը միայն կրցայ իմանալ, թէ երեք տարի աշխատած էր իր Բառգիրքին պատրաստութեանը ու ամբողջ տարի մըն ալ զոհած էր տպագրութեանը հսկելու, փորձերը սրբագրելու, պատկերները պատրաստել տալու։ Եւ տասնք կըսէր այնքան անկարեւոր

բանի մը պէս, ինչպէս մէկը որ կխմացնէ քեզի թէ առջի գիշերը քիչ մը ուշ պառկեր է՝ քանի մը նամակ գրելու համար։ Վանական հանդարտիկ մթնոլորտը ու մատենադարանները մէջ անցուած կեանքը անշուշտ իր բաժինը ունի այս գրասէր ու աչխատասէր վարդապետները պատրաստելու համար, բայց անդին ուրքան վարդապետներ տեսեր ենք ու եպիսկոպոսներ ալ որոնք տարիներով կ'ապրին վանքի մը անկիւնը, ու իրենց ձեռքին տակ գտնուած գիրքերուն անտեղեակ մնալէ զատ, լրագիր անգամ չեն կարդար։

Այսպիսի հատկերը, զոր սկսաւ պարապմունքին նուազագիտութիւնը, պահ մը իր կողմ ձգեց մեր երեքնուսա ուշադրութիւնը. ու խօսակցութիւնին ընդհատակցինք։ Ընտանիքներ եկած նստած էին մեր մենաւոր ծառաստանին չուրջը ուր տղաքներ կը խաղային եւ այլեւս անհնազանդնալ պիտի գար, այդ զուարթ միջավայրին մէջ, վանքի ու գիրքի վրայ խօսիլ։ Չ. Երկմտան կը պատրաստուէր մեկնելու։ Իրմէ հրաժեշտ առի ո'չ միայն հանկիպ տպաւորութեան մը տակ, այլ մանաւանդ ներքին ազանչացումով մը՝ երբ կ'անհետանար իր սիլուէդը ծառուղիներուն մէջէն՝ մտածելով որ այս քազմահնուտ հեզիհակը ու խմրագրապետը դեռ քանիրինը տարեկան էր։

ՑԻԳՐԱՆ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ՓՈՒՆՋ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆՑ

Զօնեակ առ Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՑԵՏԴՊՏՐՋ ԳԿՆՊՐԿ

(RÜCKBLICK)

Քըսան թեթև գարուններով
Այս անտառին մէջ ճեմէի,
Ու այսօր նոյն գեղով շնորհով
Կը տեսնեմ զինքը կենսալի։
Անոյշ բուրե նա խնկաւէտ,
Իւր առուակներ գլորին վէտ վէտ.
Նա կը մընայ միշտ նորատի։

Կորովալից հաստատ ոտքով
Անոր մէջէն դեռ կը քայլեմ,
Գարձեալ կամքով, բարքով, մտքով
Ես մի և նոյն նախկին մարդն եմ.
Սակայն հարկ է ըսել ինծի,
Հարկ է, աւաղ, ցաւօք սրտի
Խոստովանել քէ մի այլ եմ։

Ցար կենդանի ոփիք, կաղնիք,
Արմատներով լայն ու խորին,
Էին ընկերքս, ինձ նըմանիք.
Անգէտ էի ժամանակին.
Պինդ ամրակուռ ժայռից նըման,
Երակներուս մէջը համայն
Անմահութեան գգայի ոգին։

Ուրիշ մրն եմ, այո, հիմայ.
Մի բոյսն ալ ես չեմ պուրակին.
Եմ ուղեւոր մի փախրստեայ,
Ու կը խորհիմ լոկ այս րանին. —
Թէ իբր նովի ղունչ մի և ես
Պարտիմ անցնիլ այս անտառէս. —
Ո վ կարճատև երազ կեանքին։

ԿԻՍՂԱՎ ՇՎԱՊ

Թարգմ. Ռ. Ճ. Պ.

ԻԳԵԱՆ ՀՈՎԵՐ

Ե.

ԳԵՂԸ ԿԱՄ ԱՀԷՄ-ՏԱՂԻ

«Ով երջանիկ գեղջեայք»

Պարտք, իրաւունք, կրօնք իսկ ունինք վերաբերումով գեղի կամ գեղեցկութեան (*)՝ թորուելու համար քաղաքի ազերէն ու դեղերէն։

Ամենամեծ խնամատունէն մինչեւ ամենայեսին արհեստաւորը, ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ մղուած է այս եղանակին բնագդական կորովի բերումով մը դէպի գեղը, դէպի բնութիւնը, դէպի բուն գեղեցկութիւնը։

Հոն է ազամական երանութեանց գաղտնիքը։

Մենք ալ՝ այս անգամ Պոլսական գեղեցուն գեղեցկագոյնն եւ բնագոյնն է որ պիտի չունենք, կազդուրուելու համար մարմնական եւ իմացական անհրաժեշտ յոգնութիւններէ. այո՛, ճիշդ ատոր եւ ոչ թէ բանաստեղծութեան կամ (բարեկամ Ալիսալանի պէս) բանագաստեղծութեան համար . . . . գեղն ինքնին ծածուկ եւ անյանգ բանաստեղծութիւն մըն է, զոր պէտք է կարդալ մանաւանդ լռութեամբ եւ անյանգ անյարդարութեամբ։

Այո՛, գեղեցկութեան այդ բունը ղռռթեամբ կարդալու եւ լռութեամբ պաշտելու համար է որ ճամբայ ելանք։ Եւ այժմ այդ լռութեան ուխտին դէմ ալ երբեք դրժած չենք ըլլար՝ գիրի առնելով Իգեան (առողջաբանական) Հովերու այս արձագանգները, քանի որ կընենք այդ բանը գեղի բարձունքէն իջած առեն։

* * *

Ճամբայ ելանք Որտիսոյ պէս ցնծուն եւ արոփուն սիրտով մը՝ մտանալով իսկ բաւական կարեւորներ. եւ անցանք Զամլըճայի կոյս դաշտէն, կարծես, Արեւմուտքէ Արեւելքի տրամ աշխարհ մը, կամ ըսենք, ծովային Եւրոպային ցամաքային Ասիան. այնքան հատուածոտ է Զամլըճայի այդ կիրճը, այնքան առատ է հոն զովն ու ցամաքը եւ այնքան լիաթոք է հոն շնչառութիւնը։

Եղած են վարդամատն օրեր՝ որ հին հիւրերի մարդոց հետ անցած ենք այդ կիրճէն, տղայ՝ տատը տատներկու տարեկան, ոգեւ ու չար զուարթութեամբ մը՝ որ կը ներէ անձին շատ տգեղ բաներ՝ փախչելու համար կանոնաւոր աշխատութենէն ու գեղեցկութենէն եւ վայելելու համար միայն արձակ գեղը։ Այդ օրերուն վարդն եղծուած է ալ վա՛ղ ինձի համար։

Եղած են դարձեալ օրեր մը, որ ոսկեպորտ վաճառականներու հետ անցած ենք այդ ոսկի կիրճէն՝ հաշիւներու հնհրնուքներու եւ պատահականատուութեանց ներքեւ խրտղուած խնամատուկ հոգիի մը արձակելով լա՛յն բայց անձա՛յն օ՛ին մը, որուն մէջ կար Զաքմաքճըլարի զառամ զատիվերներուն վրայ քերթուած ու քրաքըրտնած վէպի մը խտութիւնը։

Այսօր այդ վաճառականներէն չատն յիսուն–հարիւր հազարներու վրայէն կարձակեն այդ օրը. իսկ մենք՝ որ Աւետարանը չունայ հանելու յիմարութիւնն ալ ունեցած ենք՝ կարձակենք հիմա այդ օ՛րը գէթ չատ թեթեւ ու անբեռն խրտղմի մը ափերէն, վճիտ խրտղմլտանք մը ունեցողներուն թողլով վճռել դարձեալ թէ ո՛րերնիս չահեցանք աշխարհը, եթէ կուգ ք գիւղայինին հետ քաղաքայինն ալ աշխարհը։

* * *

(*) Արդէն, ինչպէս աշխարհաբարի մէջ յաճախ, գրաբարի՝ մանաւանդ Պապլ-Հաւզեան վերջին Աստուածաշունչին մէջ ալ գիւղ բառին տեղ գեղ դրուած է։ Գիւղերու բնաւորեալ գեղեցկութեան տակին այդ բառն անշուշտ ունենալու էր խոր նշանակութիւն մը՝ եթէ հատանական ածանցում մը չտեսնուէր երրայիկ կամ հելլէն նմանաձայն բառի մը — տես Ակեղդամա բառը Գործք Առաքելոցի մէջ։

Զաքարաքճըլարէն ու Պոլիսի բովանդակ Ծըլուներէն ալ տարբեր ու հեչտին ալ է առեւտրի չոգիներով միայն աքօղուած այն ուղին, որ Զարըճայի այդ կիրճէն կը տանի Ալէմ–գիւղը եւ զոր դեռ երկաթուղիի աղխեալ չոգիները չեն խաթարած. հեչտին է, այո՛, իր վայրենի խորդուբորդներովը անգամ։

Երկու երեք ժամու թունաւ գնացք մըն է ան՝ բացավայր քաղցրութիւններով, ցամաքամթեւ ու ալեծեւ հորիզոններով, բանուկ ու ցանցկոտ դեղերով, ուժգին հառերով, կոնակ լեռներով, կայտուռն դաչտերով ու մեհենական անտառով մը եզերուած, ուրկէ թերեւս անձկային ալ անցնիլ անգամ մը, աչուըներն չփակած, այն Բրսկինն ու Դոլդոյն, որ՝ մանաւանդ իրրեւ մեծագոյն զգացողներ՝ պաշտեցին ու հաշակեցին գեղի բնութեան գեղեցիկ ակիզները։

Անցնելով դաշտային այդ լայն միջոցէն, որ մե՛ծ միջոցի մառեանին մէջ թուեցաւ մեզի նախ պրակ մը, ապա գլուխ մը, ապա էջ մը, ապա տակաւ տող մը, բառ մը, տառ մը եւ վերջապէս յուշ մը, մտանք ուրեմն խաթուն անտառէն Ալէմ գիւղը։

Գիւղն ինք՝ ա՛լ չունի ինձի համար տեղական հրապոյր մը նոր, քանի որ բաւական սերտած եմ զայն ծնածս դրացի քաղաքէն՝ որ մա՛կն է աշխարհի վրայ իր բաց անունին չուրջը փակ առած ոսկի գիկ մը, ուր ծնած ալ են բաւական թիւով մեծ մարդիկ Թուրքիոյ Հայերուն համար։

* * *

Բա՛յց, Ալէմին չուրջն եւ վրան թառած ոլմպական գեղերը (գեղեցկութիւն) ունին անվէժ հրապոյրներ, որոնց հանդէպ լռե՛ն ալ գրե՛ն ալ ունենալու են անվէճ նշանակութիւններ։ Անո՛նց անո՛նց մէջ է որ ծրարուած է մէկ մասն հսկա՛յ փիլիսոփայութեանը տիեզերքին։ Անանո՛ւն գեղեցկութիւններ, որոնց համանգամային կուտան տարտամ ու ամենագիտ անունը Բնութիւն։

Իսկ Ալէմ–գիւղ՝ կանուխ կարծեմ իր այդ արձակ անունը իր արեւմտակողմի այն բարձր լեռնէն՝ որ այժմ դադրած լուռ պրտավայր մըն է եւ հնումն Ոլիմբ մըն էր (Ալէմ) (*)։

Ցամաքային այդ պարարտ խմորն եռաստաղ՝ գիւղին կը նայի շատ մօտիկ դրացի բարեկամի մը աչքովը, մինչդեռ միայն իր թաւուռ տորտոն հասնելու համար $^3/_4$ ժամ, իսկ մինչեւ կատարն եղնելու համար $1\,^3/_4$ ժամ պէտք է։ Ունի թիկնե՛զ տանտիկի՛ն անհըպարտ եւ թխսո՛ւն դիրք մը, կողն եւ տոտրոտը պատած է չագանակախառն անտառ մը, որ յանգաւոր դիւցազներգութեան մը կարկառուն ճիգերովն եւ հատուածներով կը ձգտի պարագրել մինչեւ լեռան անյանգ ու անամիտելի կատարները։

Այդ խոնաւ ծառուտին մէջ բուսած բոլոր տերեւներն ու գոդուած բոլոր ճարուկներն ունին ամայի խոշորութիւն մը։ Եւ այդ ամայի կատարին մաքուր սպիտակ ամպիկներ կը բերեն մերթ՝ Սինայէն, Աթոսէն, Մոն–Պլանէն նաեւ թերեւս Ծուվալուկերիչէն ալ սպիտակ համբոյրներ, ներչնչո՛ւն բարեւներ։

* * *

Երկուշաբթի օրերն իր տօնակն է՝ անյիշատակ առեներէ մը մնացած։ Մենք ալ գիւղին Ծովակիւեան օթէլին մէջ քանի մը օր տաղտաւրելէ ետք՝ կերթանք իրեն նախկին երկուշաբթիին նախաղէոյնը տալու, ճանչանիւ ապլով մը եւ ճառուղուն բարեկամներով, ուրոնց մէջ աւագ դեր մը ունի ներհուն դատաստաց մըն ալ՝ հինով նորով շա՛տ աղէկ զուգադատուած մտաւան–փաստաբան մը որուն Խօսիլն ու Միտո՛տոս (**) ըսելը լսել ու չհասանիլ եւ Մի՛պոտոս չաղաղակել՝ անհնար է։

Այդ լեռան տարտամը կիյնայ՝ պատահարի մը պէս՝ Էլմալը–Տէրէ ըսուած ձորաւէջը, նման դեղձիական խորհրդաւոր ձորերուն, որ ունի իր կաստալն ալ։

Կաստալիկը կը կախկըռմի ագահօրէն լման ձորին վիմափոր խորութէն. այդ հռչակաւոր կաթիլներն են որ կը յանձնարարուին ամէն բժիշկներէն ու մեծագոյն բժիշկէն, բնութե-

(*) Դիտուած է M, G, T. Villenave ի Ովիդեան այլաբերպութեանց ֆրանսական մեծ Վարգմանութեան ծանօթութեանց մէջ՝ Ջէ՛ի Թուրքիա բոլոր Ալէմ Տաղի ըսուածները՝ հին Ոլիմբներ են մեծ ու պզտիկ։

(**) Դեմոսթէն ցղ պաակիհ ի ծանօթ։

նէն ալ։ Կա՛յ նաեւ հոն ամիւիթատրի կատեան մը լոլորակ, որուն հոգէ աստիճաններուն վրայ կը նստինք պարզ պարզ, աչք աչքի, քիթ քիթի, Վիրտելիոսի հովուական դիւցազնիկներուն պէս. հոն են Սադուրնոսն, Ալեք սիան ու Տիտիրէն, Հիլասն եւ Եգլէն ալ «Եգլէ՛ն, յաչացն ի բանալ Եգլէն ի թուխ կարմրեբա՛նգ». հոն են նաեւ մայիսի օրերուն գեղերը, զոր թերեւս «կը ուշորէ Սէրը» կոյս։ Կա՛յ հոն նաեւ նկարագիրով վարդապետ մըն ալ, որ պեռ ո՛չ Ցիսուէն է ո՛չ աշխարհէն։

* * *

Կան նաեւ մեր մէջ հոն քաջազդ մարդիկ, որ ամէն բանով զուարճանալէ մը կախարժին քան միայն օգոստը եւ ջուրով կազդուրուելէն, կան հիւանդկախեր ալ՝ որ եկած են իր անմահական ակէն ծծելու վիմխարի ապառաժներու ոսպառուած քէն ծծուած ու ծեծուած այդ ջուրը՝ վճի՛ռ սուրբի մը սրտին պէս, թեթե՛ւ թորուած ամպիկի մը նման։

Կըսեն ալ այդ ջուրին համար թէ հրաշքներ կը գործէ. ինչպէս հրաշքներ կըսեն կատարուած Ոլիմպի կատարին վրայ։

Բայց ես հոն՝ իմ դրական աչքովս՝ տեսայ հրաշքէ դուրս հրաշք մըն ալ, զոր կը համարձակիմ գրի առնել՝ պատասխանատուութիւնը ձգելով խոհարարներուն եւ ապխատարներուն վրայ. — կայի՛ն հոն վիամիանե՛ր, որ այդ ստուածքմպելին հետ կուռ գաւաթներով փափկիկ կոկորդներէ ներս կը մղէին՝ կուռ սուճուխր, խաւեղ պատարրման եւ աւանդական չիր ձուկը՝ հրճուելով անդամ թէ աւելի դիւրաթեամբ պիտի մարսէին այդ անհունապէս ներհակները, այն հեղուկ սքրտութիւնն եւ այս կարծր անսրտութիւնները։ Նե ո՛վ գիտէ, իրենք թերեւս մարսեցին ալ անհարեւին։

Իսկ մենք՝ որ քիչ շատ կը հասկընանք ներդաշնակութիւնը կամենել չափանակին, կամենահամ հաճի–պէ քիրի շաքարին եւ վայրին աւենահամ օդին՝ էքսուրյի բուժիչ ջուրին հետ՝ բնաւ չպիտի կրնանք հասկնալ, բժշկական բովանդակ նուսխաներով ու անսիքսրէպտիներով, սուճուխին, պատարրմային եւ չիրոզին համերաշխութիւնը այդ ջուրին հետ։ Ո՛վ երջանիկ բարքեր ու ստամոքսներ։

Նա՛, ո՛վ երջանիկ աչքեր, որ տեսան դիցական այդ ակին քովիկը այն թեթեւսան նայատներն, որոնց ձիւնաձոյլ մատներուն մէջ ոսկի բաժակներու ջուրը կը փոխուի ադամանդի եւ սիրտերու անտես պղպտումները բոցեղէն անդրիի. . . ։

Ճիշդ այդ վերջին հրաշքն է, բարեկա՛մ, որ ըրաւ ահա գիս կեխտաս ալ։

ԴԵՄԱՍ

ԷՋ ՄԸ

ՄԵՐ ՀԻՆ ԼՐԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

(ՂՈՒԿԱՍ ՊԱԼԴԱԶԱՐԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻՒ)

Այսօրուան անարգուածները վաղուան գովուածներն են մեր մէջ, եւ ասիկա այն. քան բացայայտ ճշմարտութիւն մը դարձած է մեզի համար որ ապացուցանելու համար չատ հեռուները երթալու պէտք չկայ։ Մանաւանդ պէս մեր մարքի աշխատաւորները իրենց մահուընէն վերջն է որ կը յարգուին. իսկ անկէ առաջ ամէն զրկանք կրելու կը դատապարտուին։ Մանաւանդ մեր դրականութեան ծաւալողները, այսինքն խմբագիրներն են — վասն զի այսօր մեր դրականութիւնը լրագրութեան մէջ սահմանափակուած է — որ այս դժբաղդութեան ենթակայ եղած են, անքաջալեր կեանք մը անցընելու եւ իրենց մահուընէն վերջը երկու գովեստի խօսքի արժանանալու։

Վաղը, կիրակի, Մայիս 28, դասական բառերով այս «ապերախտ ապարէզին» ամէնէն հին նահապետներէն մէկուն մահուան տարեդարձն է։ 1878ի նոյն օրն էր որ մեռաւ Ղուկաս Գ. Պալդազարեան, Իզմիրի մէջ 38 տարի չարունակ հրատարակելէ ետքը Արշաղոյս լրագիրը (1) որ իրաւունք ունի կոչուելու մեր լրագիրներուն անդրանիկը։ 1840ին ուր Պալդազարեան իր թերթը հրատարակել կը սկսէր, բացարձակապէս ճշմարիտ է պնդել թէ դեռ ոչ միայն Թրքահայերը՝ այլ եւ արտասահմանի Հայերը գաղափարը չունէին մամուլի կոչման այն դերին վրայ զոր մենք կը պահանջենք մեր այսօրուան լրագրութենէն։ Հնդկաստանի Ազդարարը, Հ. Ինճիճեանի Տարեգրութիւնը եւ եղանակ Բիւզանդեանը, Հ. Գասպարաճեանի Դիտակ Բիւզանդեանը եւ ուրիշներ լրագրութեան կոչումին ծառայելէ հեռու էին, բայց ի Պոլիս հրատարակուող Թագվիւհի Վազայի — Լրոյ Գիր չարաթաթերթէն, որուն կարճատեւ կեանքը արդէն ցոյց կու տայ թէ լրագիր մը ի՛նչ մեծ դժուարութիւններով էր որ կրնար ապրիլ այնպիսի հասարակութեան մը մէջ ուր դեռ իրենց մայրենի լեզուն հասկցողները մեծ մաս մը չէին կազմեր։ Եւ Պոլիս, լրագրական այս տակաւ փորձէն յետոյ մինչեւ 1852՝ երբ Մասիս կ'երեւայ, կարգ մը ոչ նուազ տակաւ փորձեր ըրաւ որոնք զօրաւոր կերպով հիմ չդրուեցին, մինչեւ դեռ անդին, Իզմիր, իր մէջէն հասցուցած նկարագրի ու տոկունութեան տիպարի մը՝ Պալդազարեանի ձեռքով կ'ունենար լրագիր մը — բոլորովին արժանի այդ անունին եւ կոչման — որ չէ թէ միայն Իզմիրի Հայերուն՝ այլ բոլոր հայ համայնքին պատիւ բերելու հանգամանքը ունէր։

1899 Հոկտեմբեր 17/29ին Մամուրեանի Ծուռլեանը բոլոր մեր գրականութեասիրէ հեռատքրքրուողներուն աչքը Իզմիր դարձուց եւ հպարտութեամբ լեցուց զմեզ իրր մեր ցեղական ոգւոյն մէկ ազնիւ ներկայացուցիչին փառաւորման օրը. բայց այդ օրը ոչ ոք անդրադարձաւ թէ դարձեա՛լ այդ միեւնոյն Իզմիրի քաղաքացիներէն մէկն ալ, ոչ նուազ տոկուն եւ անխոնջ մարդ մը, հայ լրագրութեան պատմութեան ոչ միայն մէկ փայլուն էջը գրաւած, այլ զայն բացած էր։

Եւ երբ այսօր կ'ընդունինք թէ մեր աշխարհարար գրականութիւնը առանց լրագրութեան բացարձակապէս ոչինչ պիտի ըլլար, ապա ուրեմն ազգովին շատ բան կը պարտինք Պալդազարեանի՝ որուն յիշատակը փառաւորելու ոչ կարողութիւնը եւ ոչ ալ հարկ եղած առաքձները ունինք մեր ձեռքին տակ գրժբազդաբար. միայն զայն մեր մեռաւոր գործունէութեան անմոռանալի տիպարներէն մէկը ցոյց տալ կ'ուզենք, թողլով աւելի կարողներուն եւ ձեռնհասներուն՝ մարդը իր հրատարակչական գործունէութեան եւ անհատական առանձնայատկութեանցը մէջ ի վեր հանել։

Ղուկաս Գ. Պալդազարեան մշակոյթ եւ զարգացնող դեր մը կատարած է իր շրջանակին մէջ եւ իր շրջանակէն դուրս, թէ՛ իրր կրթական առաջդիմութեան նախանձախնդիր եւ թէ՛ իրր խմբագիր։ Մեր նախորդ սերունդին հին տիպարներէն մէկն է ինքը, անոնցմէ որոնք կրթութեան ճաշակը ներարկեցին մեր տարրին մէջ թերեւս չատ կանուխ քան զմեզ շրջապատողները։ Պալդազարեանի ձեռքով է որ առաջին անգամ Զմիւռնիոյ մուտ կը գտնէ Իզմիրի Մեսրոպեան վարժարանին մէջ կամ աւելի ճիշդը ըսելով՝ առաջին անգամ հայ վարժարանի մը մէջ — որչափ որ կը կարծենք (2)։ Եւ մոռած եղէք թէ այսքան խեղճ պատճառ մը — զոր այսօր կրնանք ըմբռնել — ի՛նչ ընդդիմութենէ կրնար հանդիպիլ այն հին ժամանակներուն մէջ ուր Զմիւռնիոյն ըսելը վոլթէր եւ անհաւատութիւն ըսել էր։

Եւ Պալդազարեան, հակառակ ժամանակին առաջնորդին (Թարրիէլ եպիսկոպոս որ

(1) 1878էն վերջը շարունակուած է մինչեւ 1886։ Սարգիս Պալասանեան, Հայրապետ Սաւալանեան եւ Նշան Միրզա հետզհետէ Արշաղոյսին խմբագրապետ ըլլալէ յետոյ, Պալդազարեանի մահէն ետքը զայն շարունակած է Ցարութիւն Սրվանճեան։

(2) Ղ. Պալդազարեան՝ Թրքերէն ուղեւորութեանը միջոցին՝ համոզած է Նաւսուֆեան Պետրոս ազան Մեսրոպեան վարժարանին մէջ Զմիւռնիոյն լեզուն հաստատելու եւ նոյն իսկ յաջողած է 40,000 ֆր.ին հաստատուն դրամագլուխ մը կտակել տալ, անոր հասոյթովը Զմիւռնիոյն եւ անգլիերէն լեզուները ուսանելու համար Իզմիրի ազգ. վարժարանին մէջ։

միանգամայն երուսաղէմի պատրիարք էր) ընդդիմութեանց, յաջողած է հաստատել այդ լեզուն, ինքն է նաեւ որ կրցած է ըմբռնել աղջկանց դաստիարակութեան անփոխարինելի առաւելութիւնը եւ նախնական հիմնարկութիւնը հանդիսացած է Իզմիրի աղջկանց վարժարանին եւ երկար ժամանակ վարիչը Մեսրոպեան վարժարանին։

Իր խիստ անկախ մարդ մը եղած է, անհատապէս ալ պրպտելով վաճառականութեամբ, ինչպէս հաստատուներ կան, բայց ատով հանդերձ մեր գրականութեան մէջ իր բնագիրներ օրերէն մնացած մոլութեամբ մը՝ իր լրագիրը պաշտպանելէ լրագիր մը եղած է, ուր անչուշտ կանխակալ կարծիքներ իրենց տեղը ունեցած են, չհոտ ձայնին համակերպելով։

Եգիպտոս եւ Հնդկաստան բնակող Հայոց եւ մանաւանդ Եուսուֆեաններու պէս ջոջերուն բերանը եղած է, եւ վայելած է փոխադարձ պաշտպանութիւն անոնցմէ։ Բայց ասիկա այնքան դատապարտելի չպիտի տեսնենք, զի խոստացած ենք նկատումներով ապրող լրագրութեան մը ամէն թերութիւններու հետ եւ այնքան վարժուած ենք խաթեր եւ նիւթական ակնկալութեան համար պրուած յօդուածներու որ անչուշտ ակամայ պիտի ներեն ք Պալդազարեանի մը նոյն թերութեան։

Արշաղոյսի փառքը՝ մանուկի կոչումին համապատասխան առաջին լրագիրը ըլլալն է որ ակներեւ կ'երեւայ այն ուղղութեան եւ դիրքին մէջ զոր իր լրագրին տուած է։ Իր թերթը որ կը հրատարակուէր իբր «օրագիր քաղաքական, բանաւէրական եւ առեւտրական», շատ մեծ տարբերութիւն մը չէր ներկայացներ մեր այսօրուան օրաթերթերէն։ Իր լեզուն աչխարհաբար եղած է եւ իր գործունէութիւնը տեղական չրջանակէն դուրս ելլելով գացած է մինչեւ Հնդկաստան, Եգիպտոս, Պարսկաստան, Ռուսաստան եւ Իտալիոյ, Ֆրանսայի ու Ամերիկայ գաղութ քաղաքները որոնցմէ ստացած եւ հրատարակած է թղթակցութիւններ որոնք ցոյց կուտան թէ Պալդազարեան ամէն չորչ 50–60 տարի առաջ կրցած է դնել իր թերթը վիճակի մը մէջ որուն այսօր հազիւ կը յաջողին հասնիլ մեր օրաթերթերը, մինչդեռ Արշաղոյս երկչաբաթաթերթ եւ կարճ միջոց մը միայն չաբաթաթերթ կրցած էր ըլլալ։

Իր ընթերցողներուն առեւտուրի ժողովուրդի հանգամանքը տեսնելով եւ մանաւանդ ինքը իր առեւտուրի մարդ՝ կրցած է տալ այն կարեւորութիւնը առեւտրական բաժինին ինչ որ այսօր մեր օրաթերթերը չեն տար, մինչդեռ ժողովրդեան պէտքերուն նայելով՝ անհրաժեշտ է գոհացում տալ այդ պէտքին գիտնալով թէ նիւթական բարօրութեան հետ անմիջական առնչութիւն ունի մտաւորական առաջդիմութիւնը։

Արշաղոյս այդ նիւթական բարօրութեան ալ նպաստել ցանկանալով՝ ժամանակին պահանջումներուն ծառայած է, ինչպէս նաեւ չնայած է ցրուեալ հայկեան գաղութներուն մէջ անջատուած տարրերը իրարու հետ մտաւոր հաղորդակցութեան թելով մը կցել եւ քաջալերել այն հայրենասիրական իւրաքանչիւր հատուածին մէջ ծլած գեղեցիկ գաղափարները ու օգտակար գործերը։ Իր աննախանձ ոգին՝ որ չընդունիր այն դէպ ըմբռնուած լրագրական մրցումը որ իրարու անուն խակ չտալու կը մղէ մեր կարգ մը խմբագիրները, գլխաւոր յատկանիշ մը կը կազմէ իր մէջ զոր պիտի փնտռենք այսօր եւ գուցէ վաղը։ «Հայ լրագրութեան պատմութեան» վեր. հեղինակը՝ այս դէպ նախանձով տոգորուած լրագրութեան ամբողջ հատուածները իմդատելով ստացած տխուր փորձառութենէն մէջ չմոռնար Պալդազարեանի այս յատկանիշը իբր հաղուագիւտ բան մը եւ կ'ըսէ թէ «ընդհանրապէս անկողմնակալութեամբ ժամանակակից լրագրաց ծնունդը կը ծանուցանէր՝ ուրախութեամբ եւ մահը՝ ցաւով»։

Իր թերթին աննախանձ ոգւոյն միացած կը դանենք նաեւ մեծ առանձնահատկութիւն մը որ ոչ մէկ բանի առջեւ կը յետսահատի։ 1845 Յունիս 21 ի հրդեհէն ետքը, ուր իր տպարանը կ'այրէր, առանց վհատելու դեռ կը շարունակէր իր գործը, ցոյց տալով անխոնջ ոգի մը։

Պալդազարեան է նաեւ որ առաջին անգամ ժողովուրդին սիրելի ըրաւ լրագրութիւնը, անոր շահեկան տեղեկութիւններ մատակարարելով յարգելի եւ անուն ունեցող աչխատակիցներու խումբի մը գլուխը անցած, ինչպէս

Շահնազարեան վարդապետ եւ ուրիշներ, միանգամայն իր ընթերցողներուն տալով լուրեր աշխարհի զանազան կողմերէն։ Ինչքն է նաեւ որ մեր մէջ մացուց լրագրի միջոցաւ Ծանուցումներ ընելու սովորութիւնը որ եւս րոպեական սովորութիւն մըն էր մինչեւ այն ատեն։

Իր անհատական կեանքին մէջ իր ընտանիքի հայր լաւ դաստիարակութիւն մը տուած է իր զաւկրներուն։ Իր միակ տարակողմը եղած է իր կեղծամը որուն եղած որ եւէ ակնարկութիւն կ'ըսեն թէ սատիկ կը բարկացնէր զինքը. եւ դժբաղդարար կ'երեւայ թէ այս կամ այն թերթին հետ իր ունեցած վիճաբանութեանց մէկ մեծ մասին մէջ ալ այդ ակնարկութիւնը լսած է, մեր բարեբերէն անբաժանելի թերութիւն մը րլլալով անձր գործին հետ չխոթել եւ գալափարի կռիւները անձնականութեան շուրջը չկեցնել, — բան մը զոր դեռ ժամանակը չէ կրցած դարմանել։

Լրագրական այս հին նահապետը՝ զոր կ'արժէր ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը առարկայ ընել իր կարեւոր դերին մէջ, նոր սերունդին մէջ անուն մը չունի, հոգ չէ թէ դեռ իր մահէն ի վեր 22 տարիներ հազիւ անցած րլլան, բայց Իզմիր չատ բան կը պարտի անոր, ինչպէս նաեւ բոլոր ազգը, անոր որ Իզմիրի պատիւը եւ դիրքը բարձրացուց. եւ Իզմիրցի Հայուն՝ հայ գաղթականութեան մէջ բռնած դիրքը չեչտեց։ Պոլիս Իզմիրէն չատ աւելի բազմահայ եւ աւելի կանուխ մուտքի գործունէութեան հետամուտ եղած է, բայց այդ թուականներուն չէ կրցած արտադրել տոկուն մարդ մը Պալդազարեանին պէս։

Եւ զարմանալին հոն է որ, Պալդազարեան Իզմիրի մէջ Աւշականի հրատարակութեան ձեռնարկելէն քիչ առեն ետքը Պոլիս Ազդարար Բիւզանդեան մը կ'ունենար ճիշդ անոր ուղղութեամբ, բայց տարուան մը միայն կեանքով։

Անմոռանալի պէտք է մնայ Պալդազարեանի գործը եւ միանգամայն Իզմիրի մեր մուտքի գործունէութեան մէջ անոր կատարած դերը՝ միանալով Մամուրեանի դերին հետ, որով վերջապէս պիտի հաստատուի ան խօսքը թէ «Իզմիրցի Հայը, որչափ որ ալ այլասերի ու օտարանայ, Պալդազարեանի մը եւ Մամուրեանի մը եւ ուրիշներու ճգած հետքերը բաւական պիտի ըլլան ըսելու թէ Իզմիրի մէջ կարեւոր գաղթականութիւն մը ապրած է»։

ԱՐՇԱԿ Ա. ԱԼՊՈՅԱՃԵԱՆ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՏՈՒԱՄՆԵՐ(*)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ամէն հոգւոյ համար գաղափարներու մըթնոլորտ մը կայ որ իրեն յատուկ է եւ որմէ դուրս չպիտի կրնար երկար ատեն չունչ առնել։ Ակնիւ զգայնոտութիւն մը կրնայ մղել իրեն անարժան որոշումներու, եւ մոլորութեան տագնապի մը մէջ զանոնք գործադրելու սկսիլ։ Բայց չի կրնար ասոր տեւել։ Երբ դեռատի կինը ինքնիրենը ըսաւ. «Ընտ-

(*) Վերջին մասն

լիքս որոշուած է. ուր օրէն առաջ՝ այլեւս ոտնս մէջ չպիտի անենամ զանոնք.» վորձեց այլեւս չմոռնալ ա՛չ այն ատլցր վրայ ոորոնց համար այնքան խստասիրտ պիտի ըլլար, ոչ ալ անոնց հօրը հանդէպ կատարելիք անարգ դերին վրայ։ Բնազդարար չանաց թմրեցնել խղճահարութիւնը որ ուռք կ'ելլէր արդէն խղճմտանքին այնքան մաքուր խորութիւններէն, ընկղմելով իր Անարէին յիշատակին մէջ։ Անանկ կարօտագին կանչեց անոր

պզտիկ ուրուականը որ իր աչքին առջեւ ներկայացուց Նորէն իր զաւակը, իրրեւ թէ տեսած չըլլար զայն անկողնոյն մէջ, բերանը բաց եւ անշունչ, աչքերը փակ, մահագոյն ձեռքերը իրար կցած Յաչելութեան վրայ, իրրեւ թէ սեւ մարդիկը եկած գտնած չըլլային դագաղին տախտակը այն զաղխաղխուն անչարժ բանին վրայ, որ դեռ երէկ այնքան զուարթ, այնքան անխոթ ազայ մըն էր, . . . Հո՛ն էր ան, տակաւին, իր քովիկը, պայծառ արեւին ցոլքերը ասկեթել խոպոպներուն վրայ . . . :

Տեսիլը այնքան որոշ, այնքան դիւային եղաւ որ մայրը անդիմագրելի փափաք զգայ, իրական ճարակ մը տալու իր զորովին, պէտք մը զգայ ընելու արարք մը ուր այդ պաշտելի տղան մէյա խառնուած ըլլար. անոր ծառայելու կրքոտ տենչանք մը ունենայաւ: Միայն քաղել ամէնէն դեղեցիկ չիւղերը, ճերմակ ցախերու թաւուածքներուն մէջէն, անոր սեւեակը զարդարելու համար: Այն օրէն ի վեր ուր տղուն մարմինը ամբառնայն բաժնուած էր գերեզմանոց երթալու համար — այն ամբառնոյը որ հեգնօրէն անուանուած էր «Վարդագոյն Ամբառնոց» — մայրը չէր թոյլատրած որ կարասի մը տեղէն փոխուի իր տղուն մեռած սենեակէն: Արդէն ամուսնոյն հաւանութիւնը առած էր որ երբ վերադառնար, սիրտ ծախուս առնէր նոտած տուներնին, որ Թուրնի մօտ ըլլալուն համար վաճառ բաներ էին, երբ նաւային տեղակալը այն նաւահանգիստին մէջ պաշտօն ունէր: Որքա՜ն կ'ուզեր, մայր, ամուսնին կամ դուստր, փորձուած են այսպէս պաշտելի էակի մը գոյութիւնը երկարել; պահելով այն ամէն առարկաները որ անոր բնակեցած էին: Ու յետոյ այս ընտանեկան պաշտամունքին քրմուհին ինքնին կ'անհետանայ, եւ նկուսները որ իր գանձը չինեցին՝ այլեւս մաշուած ու նորութիւնը անցած կարասիներու ծախուս մէկ մնան են: Ո՛վ սիրտ պահարակէ հաւատարիմ սիրտ մը, քիչ մը պաշտպանելուն համար, անխուսափելի քանդումին հանգէպ, այս հաւատս եւ մտնկատին բաներու չրջանակը, այնքան անձնական որ գրեթէ մէյ մէկ անձեր են:

Զորս ամիսէ ի վեր, չէր եղած երբեք որ այս մայրը չերթար, ամէն առաւու իրիկուն, այն փոքրիկ ննջասենեակին մէջ ուր իր զաւակը վերջին շունչը փչեր էր: Ինք իր ձեռքովը կը բանար պատուհաններուն փեղկերը, կարասիներուն փոշին կ'առնէր, կը քրքրէր մինչեւիկ զգեստները որ իր զաւկին պզտիկ մարմինին ձեւը կը պահէին . . . : Իր խոյսոտած բարեպաշտութեան անօգուտ ու կրքոտ ծէսն էր որ պիտի կատարէր զարձեալ . . . : Ցախերու խուրձը ձեռքերուն մէջ ծանր գալու չափ հասունցեր էր: Հիմայ թեւերովը կը բռնէր զանոնք, եւ, բոլորովին երջանիկ ու յուսահատ միանգամայն այս ուրնայն հունձքէն, կ'ելլէր դէպ ի ամարանոցը, որ կ'երեւար շամիներու, արմաւենիներու, եւքաներու միջեւէն, իրացընէ վարդագոյն ամարանոցը, ուրախութեան եւ յոյսի երանգով:

Ու ողբերգական եւ կսկծալի երեւոյթ մըն էր այս դեռատի խարտեաշ կինը, ոտքէն գլուխ սեւեր հագած, իր ճերմակ ցախի բուռումնաւէտ խուրձով, դէպ ի տուն երթալով, երկնքին այն ջինջ կապուտին տակ, այն կանանչալիր պարտէզին մէջ — ինչպէս կ'երթան գերեզմանի մը վրայ, ծաղիկներ տանելու եւ լալու համար:

* * *

. . . Մայրը եռեւի դուռնէն մտեր էր տուն, այնքան ընկղմած իր մտածութիւններուն մէջ, որ չէր նշմարեր խակ կառապանը որ, ախոռին առջեւ, կառքին անիւները կը լուար, — ինչ որ կը նշանակէր թէ իր մեքենադոտ պաշտօնը պատրաստէն երկար տեւեր էր: Կին եւ Ա. լիսը չատնոյ արդէն դարձած էին եկեղեցիէն: Ուսոի երբ էլիզապէթ կը մտնէր նրբանցքին մէջ, որուն վրայ կը գտնուէր մեռնողին սենեակը, իրեն համար գրեթէ ցնորական զարթնում մը եղաւ տեսնել այն դուռը կիսաբաց եւ լսել ձայներ, այն երկու տղոց ձայները, որոնց պատկերը միայն ամրողջ առաւօտը ցանկարդեր էր զինքը առեղծութեան եւ անխրաւութեան պաշարումով:

Ի՞նչ կ'ընէին անոնք, այն սենեակին մէջ ուր ինք արգիլեր էր որ ոչ ոք չմտնէ երբեք, եւ որ բոլորովին մութ պիտի ըլլար, եթէ արեւու ճառագայթ մը անցած չըլլար պա-

տուհանին անկրպետին եւ դրան բացուած քին մէջեւ , իրրեւ լուսոյ ճաղով մը ։ Իր գրկաչափ մը ցախը միշտ սեղմած սրտին վրայ , որուն բաբախիւնները կը կրկնապատկուէին , կանգ առաւ մտիկ ընելու համար թէ ի՛նչ կ՚ըսէին այս երկու այցելուները , որոնց չարժուձեւերը անորոշ կերպով կը տեսնէր , եւ , յուզումով մը որուն համար չէր կրնար ըսել թէ հեշտալի էր կամ կսկծալի , հասկցաւ թէ հէգ Անտրէին այդ կէս–եղբայրը եւ կէս–քոյրը զինքը կանխեր էին այս գործովն ուխտագնացութեան մէջ զոր կուգար կատարել ։ Այս նշուլագեղ առաւօտուն , երկու խանդակաթ տղաքը յիշեր էին իրենց խաղի ընկերը , որ այլեւս հոն չէր ։ Պարտէզին մէջէն ծաղիկներ քաղեր էին անոր , ինչպէս ինք դարատանին մէջէն , եւ , խանդաղատալից մանկութեամբ մը , ուզեր էին օրուան ուրախին մասնակից ընել բացակայն , անոր բերելով Զատկի ընծայ մը. հաւկիթներ մատուռին դրան առջեւէն գնուած ։

—Պէտք է այս լուրը հոս դնել , կ՚ըսէր Ալիսին ձայնը ։ Կը յիշե՞ս ոսկեգոյն մէջատուները զոր կը բանէինք իրեն համար վարդերուն մէջէն . . . ։

—Ու հաւկիթները , կ՚ըսէր կիներ ձայնը , ինչպէս որ ըրեր էինք անցեալ տարի ։ Այնքա՜ն գոհ էր ան ։ Որքա՜ն կ՚ուզէի նորէն տեսնել զինքը ու պաչիկ մը առնել ։

—Անկարելի է , քանի որ մեռած է ։ Բայց նորէն պիտի գտնենք զայն երկինքին մէջ , կ՚ըսէր փոքրիկ աղջիկը ։

—Եթէ սակայն յարութի՞ւն առնէր , կը պատասխաներ մանչուկը ։ Ղազարոսը յարութիւն առաւ. Յիսուսն ալ յարութիւն առաւ ։ Ա՛ս կը հաղորդեմ Աստուածմէ առտու իրիկուն ։ Մայրիկն ալ աս կաղաթէ , ապահով եմ ։ Հրա՜շք մը կ՚ըլլար , իրաւ որ ։ Եւ ինչո՞ւ Աստուած պապան չպիտի ընէր մեզի այս հրաշքը ։ Որովհետեւ , վերջապէս , հրաշքներ կան կատարուած . . . ։

Ինը տարեկան միամիտ հաւատացեալը որ այս բառերը կ՚արտասանէր , չէր կասկածեր թէ այդարեւ հրաշք մը կը կատարուէր իր ձայնէն , իր մտիկը , — յարութիւն մըն ալ , արդարութեան եւ գութի , աղաղատանքի եւ պարտականութեան , վեհանձն ու բարձր աստիճանութիւններու յարութիւնը , հոգւոյն մէջ անոր՝ որ քիչ մնացեր էր , իր քրոջը եւ իրեն համար , ամէնէն անհաչտ խորթ մայրը պիտի ըլլար ։

Աստղ վրայ հասնիլ մանկական նշանին յիշատակին՝ զոր երկու որբերը կը պահէին իրենց մեռած եղբօրը համար , զինքը յուզեր էր մինչեւ սրտին խորը , եւ , յանդիմանուելու վախովը , իսկոյն մոխրուած այնքան քաղցր պատանեղուհի մը , կի եւ Ալիս տեսան որ դուռը կը բացուէր ամբողջովին ու մայրը ներս կը մտնէր , — իրենց մայրը , — ու իրենց կ՚երկընդունէր իր ծաղիկները ըսելով .

— Աստո՛ւք ալ անոր նուիրեցէք ձերիններուն հետ . . . ։

Ու երկուքը միահաղոյն կ՚առնէր , կուրծքին վրայ սեղմելով , ուժգին , յիմարաբար , ինչպէս որ պիտի սեղմէր միւսը ։ Վերատին չէ՞ր գտներ միմէ , աստո՛ւք ալ , մեծ մը կորսընդունելէ յետոյ ։ Ու կուլար նոյն տագնապանքի արցունքներով , բայց գորովով մեղմացած , իրրեւ թէ իր մեռած հրեշտակին հոգին իրեն վերնջած ըլլար կամացուկ մը .

—Սիրէ՛ զանո՛ւք ալ ինծի չա՞ր . . . ։

Քաւմնելէ քէնը , յոռի արուեստները , անգութ տենչանքը , ցած կիրքերու ամէն խմորները կը հալէին , կը փարատէին , կ՚երթային այս համբոյրներուն մէջ ։ Անգամ մը եւս վերանորոգման մեծ խորհուրդը , եկեղեցիին մէջ տօնուած , եւ գարնանային այս գաշտանկարին վրայ երեւցած , կը կատարուէր մարդկային սրտի մը մէջ . — կեանքը կուգար վանել Մահը , Սէրը կուգար յաղթել Աւերումը ։

Թարգմ. ԵՒՓԻՄԷ ՕՏԵԱՆ

ԲՕԼ ՊՕՒՐԺԷ

ԳՇԻՆԱՆ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Գարնան ադուոր վերջալոյս մը կ'երկարի
Ծիրան, ոսկի՝ նշոյլներու պէս փայլուն,
Եւ երազուտ երիգով մը երերուն
Կը հրդեհուի եզերքը լուրթ ամպերուն,
Հեռուն, հեռուն, հեռուն։

Վերջալոյսին ցրուուն վարսերը ոսկի
Դաշտին դալար կանանչներուն դեռածիլ
Թաւիշ-քրնքուշ գորգին վրայ
Կու գան թերև մը յածիլ։

Վերջալոյսի ոսկի համբոյր մ'ալ թերև
Ձակտիս վրայ կը թառի.
Տժգոյն վանկ մ'ալ, —նիհար շեշտ մը կիքառի
Աղուանշոյլ յիշողութեան մը եռանդ՝
Կ'առնէ թև։

Չմայլանքի վայրկեանն է լուռ։
Տատանումի ու ծփանքի
Այս տարտամին մէջ խաղաղ,
Վերջալոյսը նրբամաղ
Կու գայ ցանել, ցրուել բուռ բուռ
Հոյլն երազոց ոսկեհուռ։

Ու կը փարի, կը յարի
Սիրտըս խոցոտ, լքուած կարկ,
Վերջալոյսին՝ որ կը մարի
Նրկայնքովը՝ հորիզոնին կամարի։

Ու զարմանքը թէ ուր քոան
Թարմ հասակիս
Պարերնէսիրոյ ու թիթեռան,
Ջրաւազք, անփոյթ,
Կը ծանրանայ մրտքիս վրան։

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՋԻՆ կը հաղորդեն թէ ծանօթ երգչուհի Օր. Ն. Պատկանեան հրաւէր ստացած է յառաջիկայ ձմեռ Բեզերսպուրկի կայսերական Մարինսկի թատրոնին մէջ երգելու, որուն վարչութեան հետ պայմանաւորուած է տարեկան 10,000 րուբլի թոշակով։ Ռուսիոյ մայրաքաղաքին թերթերը գովեստով կը խօսին հայ երգչուհիին վրայ որ ապրիլ 25ին երգեր է յիշեալ թատրոնին մէջ։

ԲԵԶԵՐՍՊՈՒՐԿԻ հայ սիկիններըը իրենց մէջ գումար մը հաւաքելով՝ պատրաստ քարան ղրկած են՝ կաթուածեալներու ի նպաստ։

ՏԻԿԻՆ ՍԻՐԱՆՈՑՇ, Նախիջեւանի մէջ իր թատերական ներկայացումներուն վայելուն չարքը վերջացուցած ըլլալով, Մարտուս ուղեւորեր է, հաւանաբար քանի մը ներկայացում ալ հոն տալու համար։

ԿԱՐՃ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՄԸ

Պ. Թոլէկեան Արեւելքի մէջ (թիւ 4324–25) կարգ մը դիտողութիւններ կընէ Հ. Ս. Երեմեանի «Դարձնական դիտութեանց Բառգրքին» վրայ գրած մատենախօսականին նկատմամբ։ Նախ պէտք է յիշեցնեմ այդ պարոնին թէ քննադատներէ պահանջուած քաղաքավարութիւնը անոնց քննադատներէն ալ կը պահանջուի, զոր ունենալու խոստումը տուած ըլլալուն հակառակ՝ չէ կրցած ինքը պահել մինչեւ վերջը. բայց ասիկա պատճառ մը չպիտի համարիմ ինծի՝ մեղայն տատիճանին իջնելու եւ պիտի բառականանամ միայն ցոյց տալով իր դիտողութեանց չատ խարուսիկ ու պատրող երեւոյթը։

«Agronomie ագարակարաչխութիւն չէ» ըսեր էի եւ կը կրկնեմ, վասնզի երբեք բաչխման գաղափարին հետ կապ չեմ տեսներ։ Նոյն իսկ astronomie՝ աստեղագիտութիւն է դիտականապէս եւ հին բառն է միայն աստղաբաչխութիւն՝ որ ցոյց կու տայ նաեւ հին դիտութիւնը։ Բայց ասիկա իրր հիմ չկրնար ծառայել նոր բառերու նոյնօրինակ կազմութեան։ Agronomie, ըստ Նաւարեանի, է հողագիտութիւն։ Իսկ Alcoolismeը ալիոդամոդութիւն թարգմանուելը պահանջելու համար չատ արտաբանական հիմ մը դրած ըլլալ կը կարծէի Alcool եւ Alcoolimètre բառերուն ալիոհոլ եւ ալիոհոլաչափ թարգմանուած ըլլալը ցոյց տալով։ Գալով օղի բառին նշանակութեանը, այսօրուան աչխարհաբարը բացարձակապէս օղի բառը թուրքերէն ըռաքը բառին վերապահած է եւ ցխի բառը այն ընդհանուր նշանակութեան տրուն ակնարկել կ'ուզէք. պատուներու օղիներուն համար բարդութիւններ կազմուած են էթըլին մէջ, հետեւաբար դիտողութիւններդ աւելի իրր բառասաղ կարեւորութիւն ունի քան իրր ըստ դիտողութիւն։

Իսկ բժշկութիւն թէ բժշկականութիւն, մտքի պատրանքի մը մէջ կը տեսնեմ զձեզ։ Ձանանք իրարմէ զանազանելու չանք մը կ'ընէք, բայց մեղք որ Հ. Երեմեան ձեր այդ հանճարեղ մեկնութիւնը արդարացնող բան մը ցոյց չի տար իր Բառգրքին մէջ, զի բժշկականութիւնը կը գործածէ ճիշդ իրր բժշկութիւն բառին հոմանիշ։

Ու ասկէ վատ, Պ. Թոլէկեան, ձեր դատականութիւնը չափազանց եանդոտ կը գտնեմ հայ լեզուին պէս աղքատ լեզու մը (գիտական բառերու մասին) ֆրանսականին պէս գիտական լեզուէ մը աւելի նուրբ երանգներով օժտել ուզելնուդ համար։ Նրբութիւն մը զոր ֆրանսացին չունի, մեզմէ կը պահանջէք, այնպէս չէ՞։ Նոյնպէս Mécaniqueի թարգմանութեան կատաք խմաստ մը զոր Հ. Երեմեան չէ տուած. ինչո՞ւ կը վարանիք մեքենագիտութիւն բառին քով ֆրանսերէնը գրելէ յետոյ-մեքենագիտութիւն բառին քով ֆրանսերէնը գրելու։ Գրեցէք եւ պիտի տեսնէք արդիւնքը։

Օտար բառերու բարդութեանց մէջ մտած ըլլալը արդարացուցիչ պատճառ մը չէինք կարծեր մինչեւ հիմա անոնց գործածութեան։ Ֆիզիկական, քիմիական եւ այլն, լոկ կարճ բարդութիւններ առաջ բերած ըլլալնուն համար է որ գործածուած են, եթէ ոչ՝ դասական ճաչակ մը — ինչ որ կը պահանջէք որ ունենանք — կարծեմ աւելի պատչաճ պիտի գըտնէր քնագիտական եւ տարաւոծական բառերը, որոնք գուցէ կը պակսին Հ. Երեմեանի Բառգրքին մէջ։

Հ. Երեմեանի տարբերածութիւն եւ բնագիտութիւն բառերը մեկ տեղոյ մէջ գործածած ըլլալը չկրնար արդարանալ, վասնզի անտեղի է գիտական բառերը երկրայութեան մատնել անոնց երկու հոմանիշ բառ տալով իրր թարգմանութիւն։ Կամ մեկը կամ միւսը։

Մագնի՞ս թէ մագնես այնքան պարզ է որ չէինք կարծեր թէ մեկը իր սրամտութիւնը մինչեւ հոն իջեցնէր որ տպագրական — կամ նոյն իսկ գրչի — վրիպակներով զրաղէր։ Ուրիշ տպագրական սխալ մըն ալ կար, աղեկ որ ան ալ չեք քաչքչեր։ Բայց դժբաղդաբար հանդէսներու եւ լրագիրներու այդ թերութենէն ձեր յօդուածն ալ զերծ չէր մնացած։

կարդացէք ձեր հոչակաւոր քննադատականը եւ պիտի համոզուիք։

Նայնպէս Սպիտակ վահան (զոր վեռ կրնէք) կը բաղդատէք Սեւ ծովուն հետ, բայց Սեւ ծովը այնչափ ատենէ ի վեր Սեւ ծով է որ չափ ատենէ ի վեր որ հայ լեզուով աշխարհագրական բառ մը յառաջանալ ներելի է, ուրեմն Նոր-Եօրք ըսէք՝ փոխանակ Նիւ-Եօրքի եւ այսպէս շատեր։

Իսկ պատկերները, Պ. Թոլկո՛յ, արդէն գրեթէ միշտ յօդուածէն երկու էջ առաջ կամ չորս էջ վերջը լալով՝ առաւել կամ նուազ հեռուն փնտռելուն վրէ խնդիր չկայ. միայն թէ, նոյն պատկերը երկու կամ երեք տեղ գործածուելուն վրէ կեղծ ճոխութիւն մը կայ զոր ներելի չենք համարած։

Գալով զայրոյթին զոր տողերուս տակէն նշմարեր էք, ճշմարտապէս չնորհաւորելի պիտի գտնէի զձեզ իբր հոգեբան՝ եթէ երբեք իրաւ զայրացած ըլլայի։ Ոչ զայրոյթ եւ ոչ դժգոհութիւն, այլ պարզ դիտողութիւն մը ընել կը կարծէի այդ տողերը գրելով եւ դեռ այդպէս կարծելու իրաւունքը ունիմ։ Բառգիրքի մը հեղինակը, մանաւանդ գիտական բառգիրքի մը, պէտք է եթէ ոչ ի պաշտօնէ այլ գէթ անպաշտօն կերպով մտնայ իր սեթևեթը եւ դիրքը։ Միեւնոյն պայքարը կրնար մղել évolutionի սկզբունքին դէմ, առանձին դիրքով մը եւ ոչ ոք բան պիտի ըսէր։

Յօդուածներդ կը վերջացնէք կարդ մը ոչ շատ գնահատելի նախադատութիւններու շարքով մը որոնց պատասխանել ամէն ճաշակի յարմար չէ, ուստի ներեցէք որ չպատասխանեմ։ Կարդացէք զանոնք եւ թերեւս դուք ալ չգիտի հաւնիք խօսելու այդ եղանակին։

Գրաբարը մենք ալ կը սիրենք եւ երկրորդական վարժարաններէ եկողներէ կը պահանջենք որ գրաբար գիտնան, բայց միեւնոյն ատեն կը պահանջենք որ աշխարհաբար ալ նունով հրատարակ եղած գործ մը բացարձակապէս աշխարհաբար ըլլայ եւ ոչ թէ անճանաչ խառնուրդ մը։

ԸՆԱՐԳ

Պարոնիկեան, Տէր եւ Տիկին Ե. Գոնտոյեան ու իրենց զաւակները խորին շնորհակալութիւն կը յայտնեն ամէն անոնց որոնք անձամբ կամ նամակով ցաւակցութիւն յայտնեցին իրենց աղջկան եւ քրոջ Տիկին Թագուհոյ Խաչմանեանի մահուան առիթով։

ԵՐԿՈՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁԸ

Բանասէր երիտասարդ մը, Արշակ Ալպոյաճեան, որուն առաջին գրուածքները սխրժով կարդացուած են արդէն ազգ. օրաթերթերու մէջ, այսօրուընէ կը սկսի աշխատակիլ Մասիսին, Ղ. Պալտաճեանի յիշատակին նուիրուած չահեկան յօդուածով մը։ Այսօր, 27 Մայիս, Ծակոր Պարոնեանին ալ մահուան տարեդարձն է, այնպէս որ Մեծապատիւ Մուրացկաններու հեղինակին եւ Արշաղույսի խմբագրին մահուան տարեդարձները կը զուգադիպին, 24 ժամուան տարբերութեամբ։ Պարոնեանին վրայ նոր բան մը չունինք գրելիք, մանաւանդ որ, անոր գործերուն ուսումնասիրութեան ու կենսագրականին պատրաստութեանը ձեռնարկուած է արդէն . . . կրկնապէս։ Տաղանդաւոր երգիծարանին յիշատակին այս հակիրճ տողերը նուիրելու առթիւ, ըսենք միայն թէ իր երկու զաւկները՝ Աշոտ եւ Զապէլ, 16 եւ 14 տարեկան են, ընտանեկան ամէն խնամք վայելելով իրենց հօրեղբօր՝ Սահակ Լ.Ֆ. Պարոնեանի քով, Ափր. Պոլիս։ Մանչը կ'աշխատի Սահակ Լ.Ֆ.ի գրասենեակը ու աղջիկը կը դաստիարակուի աւտրիացի մարապետներու վարժարանին մէջ։ Երկուքն ալ, մարմնով քաջառոյգ ու մտքով ուշիմ։ Պարոնեանի յիշատակը յարգող ամէն Հայու համակրանքը իրենց հետ է հեռուէն։

Գառնիկ Լ.Ֆ. Աստուածատուր կը խնդրէ մեզմէ ծանուցանել թէ առաջուան պէս կը շարունակէ ապահովագրական տուաջարկներ ընդունիլ՝ Միացեալ Նահանգաց էքիթապլ ընդերութեան համար, եւ թէ այդ առաջարկները պիտի հաղորդէ Ընկերութեան կեդրոնական Տեսչութեան, ի Նիւ-Եօրք, առանց Բարիզի գլուխն ղուկն անցընելու։

Խմբագիր Կ. Ս. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

Տպագրութիւն Ց. Մ. Ա. Տ Փ Ի Ա Ն Ի

Կ. Պոլիս, Ֆինճանճըլար հօզուշու, Թիւ 27

ԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԱԹԵՐԹԵՐՈՒ

ԳԼԽԱՒՈՐ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԲԻԶԱՆԴԻՈՆ (Տէր եւ Տնօրէն Բ. Քէչեան) Թ. 1095–1100։ Քրոնիկ Վանայ. Թղթակից։—Ձեռագիր Աւետարան մը. Արեւն։—Քրոնիկ Ս. Տեղեաց. Ս. Վ. Սամուէլեան։—Նաւակ Պուքրէշէ։—Քիչ մը գիտական. Ժիրայր Շիրակացի։—Իզմիրեան Քրոնիկ. Գ. Յովսեփեան։—Դիմումեան տունը. Սեպական Վարդ։—Հանքեր։—Աւետարական աշխարհէն. Ա. Գ։—Նաւակ Ձէյթունէ. Յ. Սիմոնեան։—Նորավէպի մը շուրջը. Ազգապարան։—Ինչ կ'անցնի կը դառնայ (Մխիթարական) Բիւզանդ Քէչեան։—Մրջիւնոցը. (Նաւակ Բարիզէ). **։—Արհեստական բնածին հանճարներ Հայոց մէջ. Գ. Լ։—Բախտախնդիրը (Թերթօն) Բահիր։

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ (Տէր եւ Տնօրէն Տ. Ճիվէլեկեան) Թ. 371–376։ Գարունը. (Մխիթարական) Զարմայր։—Եկեղեցական երդեցողութիւն. Մ. Թիւեսեան։—Համաշխարհային ցուցահանդէսէն արձագանգներ. Ա. Թահթաճեան։—Ֆրանսա եւ Անգլիա. Լիմնիճ։—Դերասանութիւնը մեր մէջ. Վ. Կ։—Բժշկարան

ԱՐԵՒԵԼՔ (Տէր եւ Տնօրէն Զ. Եուսուֆեան) Թ. 4325—4311։ Մեր հրշանաւարտները (Մխիթարական) Զ. Եուսուֆեան։—Լրագրական բարեփոխումը. Ե. Աւշարունի։—Ձատկի ոսկերչէն եաթը (Նաւակ Երուսաղէմէ) Վրոյր։—Կաստաղութեան դէմ. Տոհթ. Յ. Սանասեաղճեան։—Կատակի մը առթիւ (Մխիթարական) Աւրամ Անտոնեան։—Հին քահանաներու կեանքէն. **։—Հաւրթարձման տունը. Ա. Տ. Մ.—Հարաւ. Սիրիկէի անշուք թաղումը. Զ. Ե։—Ալեմտաղցոց 100 ոսկին. Սամուէլ Երեց։—Գիտուն քահանաները.**։—Արթիկիի Որբանոցը. Գ. Պերճ։—Աւետումն ու Հաւրթարձումը Երուսաղէմի մէջ. Ա. Յ. Ալվազեան։—Մանկածախ. (Նոյն)։—Ռուսոսթոյի Թեմը. Ա. Ա։—Էսկիւդար։—Կոչումը. Զարմայր։—Վիճակախաղ. Գ. Ասպանօզեան։—Աստուածաչունչը եւ եզնիկը. Գ. Գ։—Տեսակցութիւն մը Բոթհիմօ իշխանին հետ. Պօղոս Զիչիճեան։—Բժշկական. Ս. Ո.—Աւետար. Գործակցութիւն. Զարմայր։—Գեղեցիկը եւ գեղարուեստը. Վ։—Որբանոցին շուրջը. Վ. Գ. Զ։

ՅՈՅԺ ԳԵՂԵՑԻԿ և ընտիր ապրանքներ ծախու հանուած են նոր Ο ԲՐԻՆԹԱՆ վաճառատան մէջ, Բերա, Պօն Մարշէին դիմաց. պէտք է գիտնալ որ այս ապրանքները անհաւատալի կերպով աժան են, որովհետեւ վաճառատունէն ուղղակի կը հանին և պզտիկ շահով մը կը ծախուին։ Հաստարակութիւնը խիստ շահաւոր պայմաններով և չափաւոր գիներով պիտի կրնայ ուրեմն գնել եղանակին համար իրեն պէտք եղածը, ինչպէս քորսաժի և պլուզի համար մետաքսէ կերպասներ լաւ տեսակէ և նոր գծագրութեամբ, մէթրօն 10, 12 և 14 ղրուշի, թաֆթա կլասէ երեսփառուած իր դիմացկունութեանը համար ամէն նոր գոյներով, մէթրօն 12 և 14 ղրշի, ֆանթէզի մետաքսէ կերպասներ ամբողջ քոսթիւմի համար, մէթրօն 15, 18, 20 և 25 ղրշի, բուրդէ և բրդախառն մետաքսէ նուվոթէ խիստ գեղեցիկ կերպասներ, մէթրօն 6 ղրշէն, լաւ տրա կառնի բէլըրիններ 95 և 120 ղրշի. թաֆթայէ ժիլըօններ խիստ գիմացկուն, 90 և 105 ղրշ. պլուզներ և քորսաժներ թաֆթա լուռի կամ ֆանթէզիով կարուած և գեղեցիկ կառնիթիւրներով 95, 105 և 120 ղրուշի. ընտիր տեսակէ թաֆթա էքոսէզ հովանոցներ 35 ղրշի. Լայլէ, Լայլէ։

Վերեւ յանուցուած ապրանքներէն զատ, մեր վաճառատան մէջ կը գտնուի կատարեալ մթերք մը ճոխ ապրանքներու, ինչպէս Բարիզեան ամենէն գեղեցիկ մետաքսեղէններու և բրդեղէններու, խիստ գեղեցիկ պրօտէ քօսթիւմներ, բէլըրիններ՝ ամենագեղեցիկ կարնիթիւրներով և վերջին նորաձեւութեան վրայ շինուած։ Այս ամէն ապրանքները նոյնպէս խիստ չափաւոր գիներով կը ծախուին։

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ «ՐՈՒՆԹԱՆ»Ի

ԻՆՇՈՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հիմնուած 1828—1829 ին

ԵՐԱՇԽԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀՐԴԵՀԻ ՁԻՒՂԻՆ
97 Միլիոն
ԵՐԱՇԽԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԿԵՆԱՑ ՁԻՒՂԻՆ
137 Միլիոն

Ընկերութեան գրասեղանն է
ՕՍՄ. ԿԱՑՄ. ՊԱՆՔԱՆ
Թուրքիոյ եւ Պուլկարիոյ Տնօրէն
Սիմոն էֆ. Բայսէրլեան
Կենաց ճիւղին տեսուչ
Միհրան էֆ. Տէր Ներսէսեան
Կ. Պոլիս, Գալաթա, Թահտապուրան խան
Օսմ. Պանքայի դէմ

Կ. Ա. ՈՍԿԵԱՆ

ԱՌՋԵՒՆ ԲԱՌԱԳԻՐՔ

ՀԱՅԵՐԷՆԷ ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ

Անելի քան 25,000 բառ, ոճ, եիւցէլն

Այս բառարանին երկրորդ տպագրութենէն հաղարաւոր օրինակներու կարճ միջոցի մը մէջ վաճառումը ամենէն զօրաւոր ապացոյցն է գործին արժանեաց։

Մանաւորապէս ֆրանսերէն լեզուն ուսանողներուն համար պատրաստուած լլլլով հանդերձ պիտանի եւ օգտակար է առհասարակ ամէն կարգի անձանց։

Իր պարունակութեան ճոխութեամբ, ժողովի եւ տպագրութեան մաքրութեամբ ու կազմի գեղեցկութեամբ հայերէն հրատարակութեանց ամենէն աժանը կրնայ կոչուիլ։

Գին զօրաւոր բառթօնի կազմի 25 ղրս.
Գին ընտիր լաթակազմի 27 ղրս.

Կեդրոնատեղին է

Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ վաճառատունը

Ֆինճանճըլար եօզուշու, Կ. Պոլիս

Կը գտնուի ամէն գրավաճառաց քով։

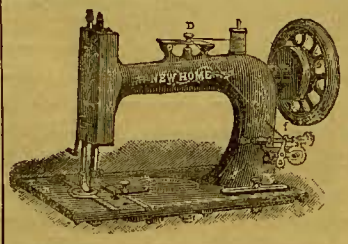

ՆԻՒ ՀՈՄ

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՄԻԱԿ ԿԱՐԻ ՄԵՔԵՆԱՆ

Որ կը մրցի միւս բոլոր կարի մեքենաներուն հետ

ՊԱՐԶՈՒԹԵԱՄԲ
ՏՈԿՈՒՆՈՒԹԵԱՄԲ
ԱՐԱԳՈՒԹԵԱՄԲ
ԹԵԹԵՒՈՒԹԵԱՄԲ
Ա.ԺԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

Թուրքիոյ համար միակ ներկայացուցիչ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Կ. ՄԻԱՆԵԱՆ
Կեդրոնատեղին, *Սիրքէճի, Քէօրրիւլիւ խան, Թիւ* 3
Մասնաճիւղ, *Գալաթիա, Գէօյիւք Միլլէթ խան, Թիւ* 33
☞ Գնողներու համար վճարման եւ ամեն տեսակի դիւրութիւններ

ՏՈՔԹ. Ե. ՄԱՍԻՍ, *բժիշկ եւ մանուածէտ յղային տկարութեանց, ստամոքսի, աղեաց հիւանդութիւններու, ծննդամիզական եւ գաղղիական ախտերու։ Բերա, Թագսիմ փողոց, Թիւ* 10, *ամէն օր կէս օրէ վերջը։*